

Capitolul II.5.

Galeria națională de personaje istorice

Un sondaj publicat de revista *Lire* în 1983, releva faptul că cele trei personaje istorice ce simbolizau în opinia publică Franța medievală erau: Jeanne d'Arc (62,2%), Du Guesclin (43,2%), Ludovic cel Sfânt (39,5%). Concluzia sondajului era legată de ideea că modelul cultural școlar a fost predominant în gruparea răspunsurilor¹. Nu știm exact care ar fi personajele ce într-un sondaj ar putea fi considerate reprezentative pentru istoria românească, dar credem că problema raportului dintre memoria școlară și memoria colectivă, trecând prin studiul manualelor școlare, este extrem de importantă. Importantă și utilă pentru că ar fi un pas în descifrarea a ceea ce Christian Amalvi numea atât de plastic „l'art et manière d'accommoder les héros de l'histoire”². Căci atâta timp cât considerăm că fiecare națiune este o „comunitate imaginară”, trebuie să avem în vedere faptul că identitatea ei este clădită nu numai pe un set de valori considerate ca esențiale în socializarea copiilor, ci și pe o anumită galerie de personaje istorice, care au menirea să ilustreze această grilă de valori³. „Eroul este un exemplar. În diferite momente, exemplul său poate fi însușit de grupuri care nu pot revendica o descendență genealogică, ci numai o mult mai fluidă înrudire sau afinitate ideologică.”⁴ Iar cartea școlară a fost mult timp mijlocul cel mai eficient și, pentru anumite vremuri, cel mai ieftin, de difuzare și de fixare în mentalul colectiv a unei galerii de eroi naționali. Astfel, copilul este pus în fața unui set de portrete istorice, eroi oferiți tânărului cititor ca modele cu care el să se poată identifica⁵. Următorul pas presupune crearea unor afecte, a unor trăiri legate de dezvoltarea sentimentului de apartenență la o anumită comunitate a cărei existență se definește prin setul de personaje oferit ca exemplu. Americanii își comemorează cu venerație „părinții fondatori”, după unificarea Italiei s-a afirmat că Italia s-a născut înaintea italienilor și a început o intensă activitate de constituire a unei memorii colective ajungându-se implicit și la galerii de personaje⁶, francezii au, la rândul lor, un panteon de personaje istorice analizat temeinic de o istoriografie care în ultimii ani și-a dovedit permeabilitatea pentru desacralizare și cunoaștere⁷. Aceasta pentru a aminti numai câteva exemple, și pentru a înțelege că societatea românească a secolului al XIX-lea a parcurs

---

1. „Lire”, 1983, nr. 91, pp. 22-23.

2. Christian Amalvi, *De l'art et la manière d'accommoder les héros de l'histoire de France. Essais de mythologie nationale*, Paris, 1988.

3. Jean Lecuir, *Manuels scolaires et mémoire historique : réflexions autour d'un sondage*, în *Enseigner l'histoire. Des manuels à la mémoire*, Berna, 1984, p. 221.

4. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1991, p. 196.

5. Pierre Ansart, *Manuels d'histoire et inculcation du rapport affectif au passé*, în *Enseigner...*, 1984, p. 64.

6. Mariella Colin, *Mémoire collective et changement des mentalités : Le livre d'école et l'enseignement de l'histoire en Italie de 1860 à 1900*, în *Enseigner...*, pp. 173-185.

7. A se vedea, cu titlu de exemplu: Christian Amalvi, *Les Héros de l'histoire de France : recherches iconographiques sur le panthéon scolaire de la troisième République*, Paris, 1979.

un drum asemănător. Selectarea personajelor considerate reprezentative pentru istoria românilor este un proces mai îndelungat, care începe la mijlocul secolului, dar își găsește deplina reprezentare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Atât lucrările lui Aaron Florian, cât și manualul lui Albineț sunt lucrări de istorie generală în care predominantă este prezentarea factologică a evenimentelor, circumscrise domniilor din cele două țări românești, șirul domnilor fiind caracteristic la Aaron Florian pentru țara Românească, iar la I. Albineț pentru Moldova. Autorii notează cu scrupulozitate toți domnitorii, împreună cu toate datele cunoscute despre aceștia în momentul respectiv. Remarcăm procente deosebit de mari deținute de Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare în comparație cu celelalte personaje istorice. Ștefan și Mihai reprezintă de fapt figurile marcante pentru istoria celor două țări românești, punctele în jurul cărora gravitează istoria principatelor. Dacă pentru Aaron Florian, Mihai Viteazul „ca un alt Temistoclu se sili ca să-și desrobească țara, să facă respectat scaunul rumânesc... Cinstea, credința, mândria patriotismul, slobozenia, acestea erau ideile de care era acoperiți rumânii din țara Rumânească în vremea cârmuirii lui cei viteze... Ca să întemeieze slobozenia și să asigureze țării fericire vecinică, croi proiectul acel mare de a uni pe toți rumânii într-o putere. Cu armele în mână înființă proiectul acest favorit al său și vrednic de un român mare ca dânsul”⁸, pentru I. Albineț, dintr-o antichitate eroică se plămădește „Ștefan cel Mare, bărbatul cerut de epohă... ca oarecând Epaminonda în fruntea statului Teban, cu brațul și geniul său objură furia Talaselor bântuitoare, înălță vaza Moldovei înaintea lumii politice și istorice și purtă Eghemonia între staturile creștine ale Evropei, luptându-se pentru altariu și patrie, ca oarecând Leonidas împotriva varvarilor năvălitori din Asia”⁹. Pentru Albineț, el este eroul reprezentativ al Moldovei. „Domnia lui Ștefan VI stătu cea mai îndelungată și mai strălucită pentru nația noastră. Bravurile Moldo-Românilor sub domnirea lui umplu cele mai frumoase foi ale istoriei noastre și viitorimea cu dreptul i-au însușit numele de *Mare* și *Bun*. El au fost un bărbat de o genie înaltă, erou și politic, sârguindu-se nu numai a-și apăra statul cu un eroism vrednic de laudă pentru toate veacurile împotriva dușmanilor din afară; dară el și guverna cu o înțelepciune deosebită în timp de pace.”¹⁰ Nu ne-am oprit întâmplător la cele două personaje. În anii unirii ele se întâlnesc simbolic într-o litografie realizată după un desen al lui Alexandru Asachi intitulat *Întâlnirea stindardului lui Ștefan cel Mare cu al lui Mihai Bravul la Socola, la 21 aprilie 1859*. În procesul de unificare a ceea ce s-ar putea numi „l’imaginaire de la nation”¹¹, cele două personaje istorice plecau de pe poziții relativ egale. Această egalitate nu avea însă să dureze, căci în 1916, I.I.C. Brătianu se întreba: „De ce pilda și chipul lui Mihai Viteazul sunt mai vii astăzi în poporul nostru decât chiar figura lui Ștefan cel Mare?”¹². La această întrebare aruncată retoric peste ani ar putea să

8. Aaron, *Idee repede*, vol. II, pp. 320-321. Vezi și: Mirela-Lumița Murgescu, *Figura lui Mihai Viteazul în viziunea elitelor și în literatura didactică (1830-1860)*, în RI (serie nouă), 4, 1993, nr. 5-6, pp. 539-550; *idem*, *Mythistory in Elementary School. Michael the Brave in Romanian Textbooks (1830-1918)*, „AUB-Istorie”, XLII-XLIII, 1993-1994, pp. 53-66.

9. I. Albineț, *Manual*, 1845, pp. XXII-XXIII. A se vedea și: Vasile Cristian, M. Cojocariu, *Ștefan cel Mare în istoriografia română și străină din secolul al XIX-lea. Considerații preliminare*, în *Istorie și civilizație. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iași, 1988.

10. Albineț, *Manual*, 1845, p. 82.

11. *L’imaginaire de la nation (1792-1992)*, colloque européen de Bordeaux, Bordeaux, 1993.

12. Gh.I. Brătianu, *Formarea unității românești. Factori istorici*, în „Arhiva Românească”, V, 1940, p. 43.

răspundă studiul sistematic al imaginilor difuzate prin manualele de istorie, și poate chiar un anumit top al personajelor istorice.

Deoarece până în 1878 programa nu specifica precis materia ce trebuia urmărită de profesor, autorii de manuale s-au încadrat de regulă în ceea ce se numește scrierea unei prescurtări de istoria patriei. Universul este intens personalizat, domnitorii sunt plasați în centrul lecțiilor, iar fiecare lecție este dedicată unui personaj istoric, sau mai multora dacă autorul consideră că aceștia nu sunt cruciali pentru mersul istoriei. Un autor de manuale chiar afirmă că și-a structurat lecțiile cuprinzând „sau mai mulți Domnitori de puțină însemnătate ; sau un singur Domnitor de o netăgăduită importanță istorică... Dacă într-un timp oare care au avut loc mai mulți Domnitori cu domnii scurte și neînsemnate, i-am calificat în câte-va rânduri, însemnându-i într-o notiță, cu mici comentarii, nu spre altă împovorare, ci spre păstrarea firului istoricu și citirea cu reflecțiune. Și prin aceasta s-a făcut o importantă simplificare în greutatea”¹³. Autorii de manuale erau conștienți de pericolul pe care l-ar fi putut reprezenta o carte stufoasă și încărcată. Acest semnal de alarmă l-au tras atât istoricii cunoscuți, cât și profesorii sau învățătorii. Cu toate că aceștia din urmă manifestau uneori tendința perfect umană de a face dovada erudiției și cunoștințelor istorice vaste pe care le posedau, experiența și frecuşurile vieții de zi cu zi la catedră le temperau elanurile „științifice”, făcându-i chiar să afirme că „este inutil a încărcă memoria copiilor cu o nomenclatură a atâtor Domni, despre cari istoria n-are a înregistra decât întronarea și căderea lor, plus câte-o intrigă, sau vre-o resbunare sângeroasă. În adevăr, eu unul nu înțeleg de ce interesu ar fi să știe copilul care a fost Moise-Vodă, Vladu VIII, Radu IX, Vintilă, Petru Șchiopu, Ștefan Surdul, Ioan Crețiu, Gasparu Grațianu, Istrate Dabija și alți mulți... Afară de aceasta, în cursul de 28 de ani am avut destule ocațiuni a mă convinge că atât la examenele publice cât și în cursul anului, orice persoane care vizitează școalele, oficial sau particular, când întreabă pe școlar din Istoria Românilor, nu se împiedică nici de Petru Cercel, nici de Ioan Armeanul, nici chiar de Mihnea Turcitul, ci întreabă totdeauna de niște celebriități ca Mircea, Tepeșiu, Michai, Matei, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Rareș, Lupu și alți asemenea, care au ilustrat tronurile române și au contribuit la gloria patriei și la fericirea poporului”¹⁴. Așadar, era clar că manualele în funcțiune până atunci ar fi trebuit periate de stufărișul de personaje... Drept pentru care observăm că în anii '70 încep să fie eliminate din manuale domniile scurte, considerate ne semnificative. Sau, cum afirma M.C. Florențiu în ediția a VI-a a manualului său de istorie, „în vedere că aceste noțiuni s-au scrisu spre a procura copiilor din clasele elementarii primele cunoscinți de istoria națională, și mai cu seamă faptele Domnilor celoru mai mari cari au susținut sus și tare demnitatea neamului nostru, amu omis din textul acestei edițiuni, atât la Moldova, cât și la România pe toți acei domnitori mici cari n-au alt meritu decât că au fostu și ei domni pe tronul țării”¹⁵. Se încerca să se pună stavilă potopului de informații ce năvălea peste memoria copiilor. Încet, aceste domnii fie trec în lecții-lecturi neobligatorii¹⁶, fie sunt excluse cu totul. „Dar va zice cineva că Institutorul sau Institutricea trebuie să aleagă pe

13. Puiu, *Prescurtare din Istoria*, 1876, pp. II-III.

14. Drăgoșiescu, *Extractu din Istoria*, 1874, pp. 4-5.

15. Florențiu, *Noțiuni de istoria*, ed. VI, 1875, p. 50.

16. Cristescu, *Manual de istorie*, 1877. În manualul învățătorului din comuna Dobrovăț rămân ca personaje-titulare : Traian, Decebal, Mihail Basarab, Dan Basarab, Alexandru Basarab, Vladislav, Radu II Negru, Bogdan-Dragoș, Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ioan Corvin de Huniade,

Domnii cei mai remarcabili și să omită pe cei mai obscuri. Apoi, dacă e vorba așa, de ce să nu punem în mâinile copiilor o cărticică în care alegerea să fie făcută gata?”¹⁷

Pentru a înțelege exact care au fost figurile care alcătuiau galeria de eroi naționali români – nu ne vom ocupa în acest studiu de personajele legitimizează cum ar fi Romulus și Remus – am folosit un eșantion de 10 manuale de istorie pentru ciclul primar, acoperind perioada 1859-1877. Pentru topul personajelor istorice le-am ales în general pe acelea care apar aproape în toate manualele și care, dincolo de o prezentare factologică seacă, ce de multe ori nu face decât să realizeze o punte de legătură între un moment istoric sau altul, beneficiază de aprecieri sau învățăminte. Am încercat să cernem din încrengătura de fapte și personaje pe acelea realmente exemplare, despre care – parafrazându-l pe Pierre Ansart – am putea spune că sunt capabile să lanseze mesaje sau apeluri, dar și să-i imprime copilului sentimente de dragoste... să-i furnizeze o imagine pozitivă despre el însuși și despre poporul său... să-i traseze valori și să-l incite să se conformeze acestora¹⁸.

Personaj	Număr de manuale în care apare	Marja de variație	Procent mediu
MIHAI VITEAZUL	10/10	3,48%-9,54%	6,69%
ȘTEFAN CEL MARE	10/10	3,43%-9,87%	5,81%
MATEI BASARAB / VASILE LUPU	10/10	0,13%-4,32%	4,05%
TRAIAN	10/10	0,80%-5,71%	2,67%
CONSTANTIN BRÂNCOVEANU	10/10	1,06%-3,79%	2,60%
VLAD ȚEPEȘ	10/10	1,30%-3,57%	2,41%
PETRU RAREȘ	10/10	1,26%-3,67%	2,38%
MIRCEA CEL BĂTRÂN	10/10	1,33%-4,43%	2,32%
DECEBAL	10/10	0,66%-4,28%	2,14%
ALEXANDRU CEL BUN	10/10	0,58%-2,85%	1,52%
BOGDAN III	10/10	0,53%-1,89%	1,25%
IOAN VODĂ CEL CUMPLIT	7/10	0,11%-3,05%	1,16%
IANCU DE HUNEDOARA	8/10	0,26%-3,01%	1,14%
TUDOR VLADIMIRESCU	10/10	0,26%-3,16%	1,03%
RADU CEL MARE	9/10	0,27%-1,52%	0,78%
NEAGOE BASARAB	10/10	0,13%-1,52%	0,60%
RADU-NEGRU BASARAB ¹⁹	9/10	0,09%-1,42%	0,50%
ALEXANDRU IOAN CUZA	6/10	0,58%-1,42%	0,99%
CAROL I	5/10	0,11%-0,80%	0,58%

Vlad Țepeș, Radu cel Frumos, Radu cel Mare, Ștefan cel Mare, Bogdan III, Ștefan cel Tânăr, Petru Rareș, Neagu /Neagoe/ Basarab, Radu de la Afumați, Ioan-Vodă, Petru cel Șchiop, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu, Tudor Vladimirescu, Alexandru Ioan Cuza, Carol I. Restul domniilor sunt enumerate în lecturi.

17. Drăgoșiescu, *Extractu din istoria*, 1874, p. 4.

18. Pierre Ansart, *Manuels d'histoire et incultation du rapport affectif au passé*, în *Enseigner...*, p. 58.

19. Acest personaj reprezintă pe întemeietorul Țării Românești, cel care descinde din Făgăraș și este cunoscut în legendă sub denumirea de Negru-Vodă.

Specificăm faptul că procentele nu reprezintă valori absolute, ele putând varia într-o oarecare măsură prin modificarea listei de manuale luate în calcul, ci doar ordine de mărime necesare în stabilirea unei ierarhii. Alături de aceștia, manualele se referă și alți domnitori, dar de obicei, într-o formă factologică-neutră care nu prezintă importanță în procesul de educație al tânărului elev.

Procentele înregistrate diferă de la un autor la altul, fără să modifice însă substanțial ierarhia personajelor în cadrul manualelor respective, primul loc fiind disputat de obicei doar de Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare. Se poate întâmpla ca unii dintre autori să aloce domnului Moldovei un număr mai mare de pagini, dar aceasta se întâmplă numai în cazul a 3 manuale din eșantionul studiat²⁰.

Încercăm în continuare o privire fugară asupra câtorva dintre personajele cuprinse în tabel. Selecția operată s-a bazat pe gradul de implicare a personajului respectiv în procesul educativ, cu alte cuvinte nu ne-a interesat cât de multă factologie încorporează lecția respectivă, ceea ce a permis unor domnitori ocuparea unui loc fruntaș în ierarhia noastră, ci cum era folosit personajul respectiv pentru atingerea unui scop educativ, mai precis pentru modelarea identității românești.

Mihai Viteazul

Informația istorică este în general aceeași : fiu al lui Pătrașcu cel Bun, după un conflict cu Alexandru cel Rău ocupă tronul Țării Românești într-un moment critic pentru țară ; urmează descrieri mai ample sau mai succinte ale luptelor cu turcii și ale bătăliei de la Călugăreni, trecerea în Ardeal și lupta de la Sibiu/Selimberg, campania din Moldova și unirea celor 3 țări române, înfrângerea de la Mirăslău și revenirea de la Gorăslău, apoi uciderea lui Mihai. Observăm faptul că față de prima etapă dispar luptele de la Chiselești și Vidin, cu episodul rănirii domnitorului în luptă, episod ce avea să revină în manualele postbelice²¹.

Geometria mitului se reliefează pregnant prin câteva idei-forță :

1. Mihai ca salvator al țării din dezastrul în care o aduseseră dominația otomană și domniile anterioare ;
2. Mihai ca simbol deopotrivă al independenței și unității naționale ;
3. Mihai ca erou războinic ;
4. Uciderea lui Mihai – eveniment cu urmări tragice pentru români²².

Accentul cade pe valențele educative pentru contemporaneitate. Prezentarea istoriei lui Mihai permite autorilor de manuale să-l folosească nu numai ca exemplu de patriotism, dar și ca element consolidant imediat după unirea Principatelor, și ca element pregătitor al Unirii celei Mari. Exemplare sunt în această direcție întrebările sugestive din manualul lui V.A. Urechia, cu răspunsurile aferente : „Ce planuri politice avea Mihai ? ... Să alcătuiască din nou o Românie mare cum fu altădată Dacia. De ce este de folos asemenea unire pentru Români ? ... Numai acela e Român bun, carele va dori această Unire și din

20. Este vorba de manualele semnate de V.A. Urechea, Ct. Handoca și G. Hrisoscoileu.

21. Repare după 1969, în manualul pentru clasa a IV-a, sub forma lecturii *Buzeștii au salvat viața lui Mihai Viteazul*.

22. Pentru o analiză detaliată, a se vedea Mirela-Luminița Murgescu, *Mythistory...* (cu trimiterile bibliografice detaliate pentru perioada până la 1918).

toate puterile va lucra la îndeplinirea ei”²³ sau: „Poate a se crede consolidatu un stat român căruia i-au lipsit Ardealul? Este de dorit pentru Români ca odată să mai fie ei întruniți ca sub Mihai Viteazul?”²⁴.

Față de primatul valorii de model atribuite lui Mihai, grija pentru adevărul istoric poate să cadă pe planul al doilea, chiar dacă acest fapt nu este recunoscut fățiș. Valoare de test are în acest sens „greșeala” lui Mihai, este vorba de problema politicii față de țărănime. În acest caz, paleta atitudinilor este de o mare diversitate. Din setul de manuale consultat, numai 4 ating această problemă, pentru restul autorilor ea nu există. Singurul care se postează pe o poziție de critică aspră este Ion Heliade-Rădulescu, care consideră că „legătura lui Mihai” a fost una din cauzele înfrângerii sale²⁵. Nu lipsite de interes sunt oscilațiile lui Marin C. Florențiu, care în prima ediție a manualului său preia un fragment din Heliade, destul de neclar și mult prea general²⁶, pentru ca începând cu ediția 1872 să introducă o notă conform căreia „manualul nu permite detalierea erorii și profesorul dacă va voi o va da amănunțit”²⁷. Începând cu ediția a XIV-a din 1882, atât fragmentul din Heliade-Rădulescu, cât și nota dispar, și nimic nu mai amintește de „legătura lui Mihai”. Mai modest, Al.T. Puiu se mulțumește să pomenească într-o notă „așezământul lui Mihai” ca fiind o cauză a înfrângerilor sale²⁸, iar G. Hrisoscolev transformă manualul într-o tribună: „Dară el făcu greșala de nu se baza pe români, ci mai ales pe străini; el robi sate întregi de Români în loc de a le da drepturi și a forma din ei buni patrioți, și a avea nevoie de Nemți care îl uciseră și de boeri care îl vândură”²⁹. Dacă în perioada studiată de noi, problema folosirii mercenarilor nu apare încă cu pregnanță, după 1877-78 autorii o vor recepta ca pe un alt moment dificil de tratat și de explicat în manualele școlare, ea fiind o opțiune contrastantă cu o epocă ce exalta datoria cetățenilor de a apăra patria și promova serviciul militar obligatoriu. Pentru autorii de manuale, domnul Țării Românești este „un erou și un bun patriot, căci nu numai a voit a scăpa pe Români de jugul Turcilor, dară încă a căutat a-i uni la un loc, dacă toți românii ar fi fost tot atât de patrioți, România ar fi fost mare de atunci”³⁰, sau „Michaiu a fost cel mai mare erou al Românilor”³¹, care „face partea cea mai ilustră a istoriei Românilor din Muntenia, și punctul cel mai înalt de gloria militară pentru armele lor. De aceea pe drept cuvânt, posteritatea și istoria îl onoră cu supranumele de Bravul. Michailu V este consideratu între Domnii din Muntenia, ceea ce este Ștefanu cel Mare între Domnii din Moldova: *coroana tuturor Domnitorilor*”³². Imaginea despre Mihai Viteazul este și personalizată prin bucățile literare incluse în manualele de lectură, poeziile lui Bolintineanu contribuind din plin la mitizarea acestui personaj istoric.

23. Urechia, *Istoria Românilor*, 1873, pp. 100-101.

24. *Ibidem*, 1862, p. 80.

25. Heliade-Rădulescu, *Prescurtare de historia*, 1861, pp. 172-173.

26. „Michail făcuse o eroare și eroarea în politică este mai mult decât o crimă, căci crima ucide individe, iar eroarea politică distruge națiuni” (M.C. Florențiu, *Summariu de Istoria Romana*, 1869, p. 47).

27. *Idem*, *Noțiuni de istoria*, ed. II, 1872, p. 79.

28. Puiu, *Prescurtare din istoria*, 1876, p. 70.

29. Hrisoscolev, *Elemente de istoria*, 1875, p. 83.

30. *Ibidem*.

31. Cristescu, *Manual de istorie*, 1877, p. 95.

32. Drăgoșiescu, *Extractu din istoria*, 1874, p. 47.

Ștefan cel Mare

În anii '70, egalitatea Ștefan-Mihai era perfect desenată dintr-o trăsătură de condei. Și totuși observăm că, procentual, domnul Moldovei nu îl depășește pe Mihai Viteazul, cu toate că istoria a consemnat cu scrupulozitate o domnie lungă și extrem de bogată în fapte eroice. Autorii de manuale nu întâmpină dificultăți majore în prezentarea domniei lui Ștefan cel Mare. Beneficiind de informații variate, nu era greu ca domnul Moldovei să fie prezentat ca un simbol al idealului de independență. Toate manualele consemnează luptele de la Baia, de la Racova (Vaslui), Valea-Albă/Răsboieni, Codrii Cosminului/Dumbrava Roșie, conflictele cu Radu cel Frumos și cu tătarii. Pandant al lui Mihai Viteazul, Ștefan trebuia să întrunească și celălalt element caracteristic al domnului muntean: virtuțile unificatoare. Începând cu A.T. Laurian, care afirmă că Ștefan „urmărea a scoate pe Radu din România și a uni amândue principate sub domnia sa”³³, continuând cu V.A. Urechia, care mai tranșant consemnează ca element distinct al domniei lui Ștefan „periodul memorabilelor lupte pentru unificarea Moldo-Valahiei”³⁴, căci „toți principii mari cu faptele lor, la Români, prin aceea mai ales au stătutu mari, căci au avut același scop naționalu de urmatu: întinderea și introlocarea Românilor”³⁵. Și alți autori de manuale (Constantin Handoca, Basiliu Drăgoșiescu) vor prelua ideea în lucrările lor. De asemenea, nici un manual de istorie nu omite „testamentul” lui Ștefan cel Mare, ca dovadă de netăgăduit a grijii deosebite pe care domnitorul a manifestat-o față de poporul său³⁶. Prin urmare, Ștefan a fost „cellu mai pietosu, prudentu, dreptu, bravu, și politicu Domnu allu Moldovei”³⁷. Manualele de geografie îl transformă într-un adevărat erou de poveste, care luptă cu o mulțime de dușmani pe care-i învinge, el fiind, așa cum îl numește un autor, „viteazul vitezilor”³⁸.

Matei Basarab și Vasile Lupu

În perioada studiată, în 6 manuale cele 2 personaje apar tratate împreună în lecții comune. Domniile lor sunt atât de întrepătrunse în scriitura cărților didactice, încât am preferat un punctaj global. Separat, cele două personaje se situează între următoarele procente: **Matei Basarab** – 0,25-1,94%; **Vasile Lupu** – 0,13-2,53%. Dincolo de conflictele pentru care este făcut răspunzător Vasile Lupu, trăsătura caracteristică a ambilor domni rezidă în calitățile de organizatori și administratori pe care le posedau și pe care le-au folosit pentru „a îndrepta starea interioară a țării și a vindeca de ranele trecutului”; cei doi domni s-au întrecut în „fapte patriotice”, cum ar fi: dotarea țării cu instituții folositoare, precum școli, spitale, biblioteci, tipografii, și altele asemenea; traducerea și tipărirea de cărți în limba română, „expulzarea din biserică a limbii slavone” și înlocuirea ei cu cea națională³⁹. Morala se face și ea simțită: „...au fost la

33. Laurian, *Elemente de istoria*, 1859, p. 60; Ionescu, *Carte de citire*, III, 1877, p. 234.

34. Urechia, *Istoria Românilor*, 1862, p. 42.

35. *Ibidem*, 1873, p. 66.

36. „Testamentul” apare și în manualul de geografie al lui Constantin Gallin, *Geografia*, 1869, p. 57.

37. Puiu, *Prescurtare din istorie*, 1876, p. 40.

38. Antinescu, *Geografia*, 1876, p. 81.

39. Drăgoșiescu, *Extractu din istorie*, 1874, pp. 54-55, 56.

înălțimea unor adevărați Domnitori Români ; iar cât pentru vrajba dintre ei, ver-care va fi fost cauza, ea a stăvilit progresul ambelor țări. Iată un fapt istoricu, din care se poate trage cellu mai mare învățământ : Unirea și buna-înțelegere caută să domnească mereu între toți Români, ajutându-se în nevoi și apărarea cauzei lor ! ”⁴⁰.

Mircea cel Bătrân

Apelativul său variază de la Mircea I la Mircea I Basarab, pentru ca în anii '70 să se fixeze la Mircea cel Mare sau Mircea cel Mare zis și cel Bătrân⁴¹. Este de regulă considerat important pentru „eroismul său, dar încă prin reformele sale de toată natura introduse în țară”⁴². Autorii de manuale sunt unanimi în tratarea domniei lui Mircea. Pentru ei, de numele său se leagă înființarea primei armate regulate permanente din Europa, mutarea reședinței domnești de la Argeș la Târgoviște și transformarea Bucureștilor în reședință de iarnă. Tot atât de consonanți sunt autorii și atunci când trebuie să pomenească „cele mai memorabile resbele purtate de Mircea I Basarab”⁴³ : Câmpia Mierlei, muntele Pasărea⁴⁴, Nicopole, Rovine. Remarcăm faptul că bătălia de la Rovine era plasată în 1398, expediția lui Baiazid fiind percepută ca represalii la participarea lui Mircea la Nicopole⁴⁵. Din nici un manual nu lipsește tratatul pe care Mircea l-ar fi încheiat cu Poarta Otomană, considerat un moment de mare diplomație și fler politic : „Dintre toate faptele cele mari ale acestui bunu Domnitoriu, cea mai înțeleaptă și mai lăudabilă este aceasta : că elu, deși impusese respectu Turciloru, prin mai multe victorii strălucite, dar, considerându starea țării sele slăbită prin atâtea resbele, văzându puterea crescândă a Turciloru, și necredinția principiloru creștini din țerile vecine, se determină a încheia un tractatu de pace cu Turcii, în condițiuni câtu s-ar putea de favorabile pentru România. Acestu tractatu... este încă în vigoare și în ziua de astăzi. Printr-însulu se garantéză din partea Turciloru respectulu autonomiei, și alu tuturor drepturilor politice

40. Puiu, *Prescurtare din istorie*, 1876, p. 78.

41. Pentru perioada studiată, titlurile lecțiilor dedicate domnitorului muntean sunt : Mircea I (A.T. Laurian), Mircea I Basarab (B. Drăgoșescu, M.C. Florențiu, Ion Heliade-Rădulescu, Al.T. Puiu, V.A. Urechia), Mircea I cel Mare (G. Hrisoscoileu), Mircea cel Bătrân (Gr. Cristescu), Mircea I Basarab cel Mare (Ct. Handoca).

42. Urechia, *Istoria Românilor*, 1862, p. 28.

43. Drăgoșescu, *Extractu din istoria*, 1874, p. 30.

44. Este vorba despre o înfrângere pe care ar fi suferit-o în anul 1390 o expediție condusă de Sigismund, regele Ungariei.

45. Trebuie deci corectată opinia unor critici literari, potrivit cărora în *Scrisoarea III* Eminescu ar fi făcut conștient o licență artistică plasând bătălia de la Rovine după cea de la Nicopole pentru a mări încărcătura dramatică a confruntării cu Baiazid. Vezi de exemplu „Și apoi schimbarea datelor celor două bătălii nu dovedește numaidecât o lipsă de documentație istorică a poetului, ci doar libertatea lui în folosirea materialului istoric ca motiv poetic. Pentru a da amploare victoriei românilor era firesc ca sultanul să invoce o mare victorie împotriva întregii Europe” (Eugen Todoran, *Mihai Eminescu..Epopaea română*, Iași, 1981, pp. 211-212).

Într-un manual de citire chiar se afirmă explicit : „După bătălia de la Nicopole, Baiazid înfuriat pe Mircea trecu Dunărea în Țara Românească, ca să o prădeze și să o supue cu totul. Mircea strânse oștile sale, și ieși înainte. La Rovine, pe râul Ialomița bătu pe Baiazid...” (*Carte de citire*, II, cl. III, 1875, p. 207).

și religioase ale Românilor; iar Românii de buna voia lor se obligă a recunoște supremația Porții, și a-i plăti pe fie-care anu câte o mică sumă de bani, sub numire de *peșkeș*, adică daru”⁴⁶. Într-un cuvânt, Mircea a fost „cel mai bun, religiosu, politicu, și bravu Domnitoru allu Munteniei; căci a condus afacerile interne ale țerei cu multu interesu și prevedere, punendu-și în apărarea lui și a Demnității Naționale toată puterea minții și a braciului său!”⁴⁷.

Constantin Brâncoveanu

Fără ca lunga sa domnie să ofere spectaculoase conflicte militare și fără mari anverguri eroice, este remarcabilă importanța pe care autorii de manuale o acordă acestui domnitor. De exemplu, în manualul lui Grigore Cristescu se precizează că în ceea ce privește domniile tratate în lecția *Principatele Române de la moartea lui Matei Basarab până la domnia fanarioșilor*, acestea „se vor propune ca lecturi facultative, în afară de Constantin Brâncoveanu”, care este obligatoriu de studiat⁴⁸. Cunoștințele difuzate despre Brâncoveanu sunt de regulă aceleași în mai toate manualele consultate. Ele au un caracter preponderent evenimential politic și se pot grupa pe câteva teme mari, cum ar fi relațiile cu Imperiul Habsburgic și victoria de la Zărnești, controversata atitudine față de Rusia lui Petru I, mazilirea și executarea domnitorului. Aceștia li se adaugă informații culturale legate de ctitoriile sale de la Horezu și Sfântul Gheorghe Nou din București, întemeierea de școli, spitale și așezăminte de utilitate publică, tipărirea de cărți românești. De unde totuși locul fruntaș atribuit acestui personaj în desfășurarea istoriei românești? Răspunsul este simplu și ușor de înțeles. Într-o epocă considerată a fi o glorioasă renaștere națională, o reînviere din cenușa veacului fanariot, Constantin Brâncoveanu, „marele Martyr al României”, cum îl aprecia Heliade-Rădulescu⁴⁹, poartă cu sine mândria de a fi ultimul reprezentant al domniei naționale înaintea „calamităților” din veacul următor. Cumplita sa moarte îl ridică din platitudinea unei domnii comune și-l înalță în ochii autorilor de manuale în lumea eroilor tragici ai neamului românesc. Sfârșitul „ultimului ram din tulpina Basarabilor”⁵⁰, cum era considerată a fi familia Brâncoveanu, trebuia să reprezinte în ochii cititorului nu numai o cumplită pedeapsă, ci un atentat la însăși ființa națională a românilor. De aceea, un autor de manuale nu ezită să afirme „...trebuie să-l plângem ca pe un domn român, persecutat și ucis de streini”⁵¹. Prezentarea execuției dă naștere la o serie de scene dramatice, micul discurs final dintr-o serie de manuale⁵² fiind destinat

46. Drăgoșiescu, *Extractu din istoria*, 1874, p. 29.

47. Puiu, *Prescurtare din istoria*, 1876, p. 24.

48. Cristescu, *Manual de istoria*, 1877, p. 117. Precizăm că lecția se referă atât la Moldova, cât și la Țara Românească.

49. Heliade-Rădulescu, *Prescurtare de historia*, 1861, p. 188.

50. Cristescu, *Manual de istoria*, 1877, p. 126.

51. Hrisoscoileu, *Elemente de istorie*, 1875, p. 108.

52. Discursul final apare în 4 dintre manualele de istorie cercetate: A.T. Laurian, Ion Heliade-Rădulescu, C. Moșescu, Gr. Cristescu. A.T. Laurian rămâne la un nivel mai sobru: „Fiți cu inimă, fii mei, noi am piedut totul pe această lume, încai să ne mântuim sufletele și să ne spălăm păcatele în sângele nostru” (p. 125), în timp ce Heliade-Rădulescu găsește un nou prilej de a-și încerca pana în exaltări: „Curagiul acestui martyr s-a văzut la mörte înaintea securii carneficelui. «Filii mei, zise către ginerele și fiii sei, am perdut tot; să nu ne perdem și sufletul; sufletul învins înaintea pericolului este un suflet pierdut. Credință și curagiu dară,

creării în sufletul elevilor a unei puternice stări emoționale. Remarcăm că în manuale nu apare încă episodul refuzului de a se turci, episod vehiculat intens atât de tradiția cultă, cât și de folclor și de diferitele creații inspirate de acesta, și pe care îl vom regăsi și în manualele de istorie de după 1878.

Vlad Tepeș

Cazul Tepeș pune pe mulți dintre autorii de manuale școlare într-o situație delicată. Echilibrul dintre adevărul istoric, probitatea științifică și finalitățile educaționale ale momentului este fragil. Cum poate fi prezentat un personaj istoric înconjurat de o mulțime de fapte ce par mai mult decât reprobabile, într-o epocă ce descoperea cu greutate ideea de drepturi ale cetățeanului? În același timp, elementul de cruzime, de oroare chiar, genera o picanterie, o vivacitate insolită a lecției într-o lume în care *horror*-ul și *thriller*-ul se rezumau la istorisirile șezătorilor. Este interesant cum autorii preiau aceleași date, aceleași fapte care apoi îi obligă la explicații justificative. Pentru că nu e ușor să prezinți favorabil un domn ce-și începe domnia ucigând 500 de boieri și apoi ajunge la un total de 20.000 de victime, ce atacă Brașovul pedepsind sânguincios prin tragere în țeapă, ce adună locuitorii Târgoviștei, inclusiv bătrâni, femei și copii, ducându-i să muncească la Poienari, ce așază trupuri în țeapă după mărimea rangului, și apoi să explice de ce acesta ocupă un loc atât de important în istoria națională. Și totuși dificultatea este surmontată fără greutate⁵³. Canonul folosit îl constituie manualele lui A.T. Laurian⁵⁴, Ion Heliade-Rădulescu⁵⁵ și V.A. Urechia, ceilalți autori preluând aproape

---

și fie numele Domnului bine-cuvântat! Fie sângele nostru spre spălarea păcatelor noastre, iar nu spre pedeapsa inamicilor nostri!»... Quine e tată va putea pricepe durerea și mărirea sufletului aqestui părinte” (p. 188). Discursul final îl regăsim și în *Carte de citire*, III, cl. IV, 1876, p. 403.

53. Deși descrie cu o minuțiozitate meșteșugărească cruzimile domnitorului, totuși Aaron Florian găsește și cuvintele cu care să-i laude vitejia și determinarea în lupta contra otomanilor. Domnitorul este apreciat pentru modul în care „cu toata vitejia unui prinț și Român” a înțelese să acționeze pentru „...a-și mântui tronul și a face pe turci să simță ca Românii știu a-și apăra drepturile lor cele scumpe de slobozenie”. „Astfel fu cea dintâi domnie a lui Vlad țepes căruia natura se vede a nu-i fi tăgăduit talente mari; dar inima lui fiind stricată, și cele mai slăvite fapte ale sale se întinără cu grozăvii neauzite. Tiraniile lui rămaseră neșterse din anele țării Românești, dreptatea însă patriotică trebuie să-i răsplatească cu laude și cu recunoștință toate cele ce întreprinse și făcu el pentru apărarea neatârării și cinstei țării Românești, lucruri neprețuite la nația ce știe a prețui” (Aaron, *Idee repede*, I, 1835, pp. 106-127).
54. „Despotu în inimă și purtare către alții, însă fu gelosu de libertatea țării și curagiosu până la temeritate, Vlad se hotări să sacrifice totul spre a mântui țara de jugul streinu. Spre acestu scopu el organisă statul milităresce, pedepsi fără misericordia orice faptă rea și cu modulu acesta intrase în țară o securitate publică mai până la necrezute” (Laurian, *Elemente de istoria*, 1859, p. 55).
55. Ion Heliade-Rădulescu consideră că epoca ce începe cu domnia lui Vlad Tepeș se poate numi *Vindicta*, iar cruzimile domnitorului pot fi justificate prin nobilele sale intenții: „Jură pe țeapă cu tot focul urei cum un om pietos n-ar jura asupra Crucii. Vai de inamicul Patriei, Religiei și al cugetelor sale! țeapa îl aștepta!” (p. 126). „Organisând țara milităresce, pedepsind cu rigoare și cu dreptate, neiertând nici o faptă rea, ca un alt Dracon al Athenei, aplicând pedeapsa cu moartea la cea mai mică abatere din legi, prin teroare ieși la căpâteiu de

integral pasajele și mai ales aprecierile referitoare la Vlad Țepeș. Alte elemente la domniei sale prezentate în manuale sunt : tratatul încheiat cu Poarta și refuzul său de a livra 500 de copii pentru corpul de ieniceri, nelipsitul episod cu Hamza-Pașa, expediția lui Mehmed al II-lea și „atacul de noapte” plasat invariabil undeva lângă Focșani, prinderea lui Țepeș de către Matia Corvin. Într-un manual de citire apare amintit faptul că o pungă cu bani lăsată în drum putea fi găsită și după câteva zile⁵⁶. În ceea ce privește a doua domnie, autorii au dificultăți, inerente de altfel, legate de stadiul cunoașterii istorice, el fiind confundat cu Vlad Călugărul sau cu Vlad Înecatul, faptul cert rămânând asasinarea sa. Aprecierea este extrem de pozitivă, excesele fiind justificate prin faptul că „nici o tigressă nu-și a apăratur pe puii sei cu mai multă înfocare de quat a apăratur Vlad pe români, patria și religiunea lor de corupțiunea străină”⁵⁷. Basiliu Drăgoșiescu propune elevilor săi un portret ușor de memorat și de reținut, dar care lasă să se întrevadă de fapt idealul de conducător al autorului manualului. „Vlad V este unul dintre cei mai extraordinari domnitori ce s-au văzut în lume : despotu și crudu peste măsură, erou și curajos până la temeritate ; protector al adevărului și inamic de moarte al minciunii ; gelos de gloria și independența patriei sale, și doritor de fericirea supușilor săi. El domni cu o rigoare necunoscută până aici la Români, pedepsind fără milă cea mai mică răutate, și băgă atâta frică în inimile făcătorilor de rele, în câtu aceștia se temea de dânsul mai mult decât de moarte.”⁵⁸

Petru Rareș

Dincolo de factologia încărcată ce însoțește lecțiile dedicate lui Petru Rareș, importanța alocată acestuia rezidă în ideea – ce apare cu frecvență în manuale – că domnul Moldovei a intenționat să unească Moldova cu Transilvania, întreaga sa domnie subsumându-se acestui scop. „El avu planul cel mare și adevărat românesc de a cuprinde Ardealul și a-l alipi către Moldova.”⁵⁹ Dacă astăzi Petru Rareș nu mai este un personaj atât de familiar conștiinței comune, totuși pentru secolul al XIX-lea observăm că se încerca impunerea sa drept cel de-al doilea personaj istoric principal al Moldovei, după Ștefan cel Mare. „...În adevăr a fost fiul lui Ștefan cel Mare, căci în toate ei seamănă : era brav, drept, plin de minte ; țara bine și-a păzit-o și pe neamici bine i-a bătut, încât el este unul dintre cei mai buni Domni ai Moldovei și cu drept s-ar socoti *al doilea după Ștefan*.”⁶⁰ Sau cum afirma cu fervoare un alt autor, „a fost la înălțimea unui adevărat Domnitoriu Român : bunu și dreptu cu poporul seu, oștean alllessu cu neamicii țării ; politicu în conducerea

---

a moralisa țara și de a stabili securitatea publica. [...] Nici o tigressă nu și-a apărat puii cu mai multă furoare în contra inemicilor, pre cât Vlad V și-a apărat Români în genere în contra Turcilor și a altor inemici din afară și din întru” (Heliade-Rădulescu, *Prescurtare de historia*, 1861, p. 127).

56. *Carte de citire*, II, cl. III, 1875, p. 210.

57. Florențiu, *Noțiuni de istoria*, 1872, pp. 50-51 ; Florențiu preia fragmentul – cu mici modificări personale – de la Ion Heliade-Rădulescu ; în prima ediție a lucrării lui Florențiu pasajul acesta nu apare, aprecierea domniei lui Vlad Țepeș fiind mai scurtă.

58. Drăgoșiescu, *Extractu de istorie*, 1874, p. 35.

59. Urechia, *Istoria Românilor*, 1873, p. 84.

60. Hrisoscolevu, *Elemente de istoria*, 1875, p. 51.

țerei ; și neadormitu luptătoru allu causei Românilor. A lupta un Domnitoru precum a luptat Petru Rareș spre a uni pe Români cu Români și ale face gloria, este a se face apostolul nemuritor al Românismului”⁶¹.

Tudor Vladimirescu

Tragicul destin al acestui „mare erou”, „viteazul patriot” se desfășoară în primul rând sub semnul luptei împotriva regimului fanariot, autorii neomițând în general să prindă în lecție afirmația lui Tudor că el luptă împotriva fanarioților și nu a turcilor. Obiectivul său era „să scape țara de străini”, de aceea „el a chemat pe români : «Fraților, e timpul să scăpăm țara de fanarioți»”⁶². Sacrificiul său este cu atât mai mare cu cât el este ucis de către străini, și atunci când autorul este și scriitor, textul manualului capătă accente dramatice. Ipsilanti, „Iuda de grec, străin blestemat” a ucis pe Tudor prin intermediul a doi „străini de neam”⁶³, iar românii au datoriat să-l considere printre eroii neamului pentru că de jertfa lui se leagă restabilirea domniilor pământene, fapt subliniat de toți autorii de manuale.

Alexandru cel Bun

Prezentarea domniei lui Alexandru cel Bun nu generează probleme majore pentru autorii de manuale. Se subliniază ideea că pentru Moldova, domnia „acestui om înțelept, inimosu, dreptu și de o bunătate rară, recompensând servituțile și capacitatea și iertându cât era posibil chiar pe culpabili”⁶⁴ a fost o perioadă benefică, de refacere, căci, deși „cheltuia mult Alesandru cel Bunu pentru lucruri bune, dară cheltuia cu economiă și în așa fel încât totdeauna era visteria țării cu bani. Așa se întâmplă sub domnii cei buni, dările suntu mici, lucrările se facu multe și mari, și bani sunt de ajuns ; eară sub domnii cei răi, dările fie câtu de mari lucrările nu se fac și visteria este deșartă, pentru că fiecare o pradă cum îi place, fiindcă ie pildă rea de la Domnu”⁶⁵.

Ioan Corvin

Istoria acestui „foarte faimos căpitan creștin... de viță român”⁶⁶ se întrepătrunde în general cu domnia lui Vlad Dracul. Autorii de manuale nu uită să amintească întotdeauna originea sa română și meritele deosebite în lupta împotriva otomanilor⁶⁷. În 7 dintre manualele cercetate, Ioan Corvin beneficiază de lecții independente, în 2 lipsește, iar în

61. Puiu, *Prescurtare din istoria*, 1876, pp. 52-53.

62. Scurtescu, *Prescurtare din istoria*, 1878, p. 47.

63. *Ibidem*, p. 48.

64. Florențiu, *Noțiuni de istoria*, 1872, p. 44.

65. Urechia, *Istoria Românilor*, 1873, p. 48.

66. *Ibidem*, p. 54.

67. Pentru transilvăneanul Aaron Florian, acesta este un personaj extrem de drag, căruia îi alocă nici mai mult nici mai puțin decât 15 pagini în istoria Țării Românești, fiind considerat unul dintre eroii care au adus „laudă și mărire nației Românești” (Aaron, *Idee repede*, I, 1835, pp. 87-105).

manualul lui M.C. Florențiu în ediția din 1869 este pomenit numai într-o notă, explicându-se de ce i se alocă un astfel de spațiu⁶⁸, în edițiile ulterioare sunt eliminate explicațiile, autorul rezumându-se la o mică notiță factologico-biografică, pentru ca după 1880 chiar și nota să fie scoasă. Este o chestiune de opțiune personală, care ne dovedește încă o dată că factorul personal trebuie luat în considerare când se analizează manualele școlare. În ceea ce-l privește pe fiul său, Matia, deși, încă de la Aaron Florian, acesta este considerat „fiul viteazului Ioan Corvinu, și prin urmare român ca și tatăl său”⁶⁹, atitudinea față de el este mai puțin cordială și îngăduitoare decât cea față de tatăl său. „Glorifice cine are interes cu Ioan și Matheiu Corvin, căci Românii în genere n-au ce zice de dâșii decât ceea ce pot zice Grecii de aceia dintre ai lor ce au adoptat Islamismul și au ajuns pași și viziri.”⁷⁰ O atitudine mai înțelegătoare manifestă A.D. Xenopol când afirmă că deși este român, „ungurii îl reclamă /pe Matia/ ca Ungur pentru a străluci cu numele lui, fiindcă altul mai însemnat decât acesta nu este în istoria Ungariei”⁷¹, iar „Mathias, deși se ungurise cu totul, își aduce aminte de originea sa și făcu mult bine românilor din Transilvania scutindu-i între altele de dijele către biserica catolică”⁷².

Alexandru Ioan Cuza

Având în vedere că o parte din manualele studiate au fost scrise în timpul domniei sale sau curând după abdicarea sa, unii autori preferă să se oprească fie la momentul 1859⁷³, fie chiar înaintea acestuia⁷⁴. Abia în anii '70 autorii încep să trateze în manuale această perioadă recentă, prezentând-o ca pe una „dintre domniile cele mai renumite ale Românilor”⁷⁵. Autorii enumeră reformele, destul de neutru de altfel, și amintesc pe scurt abdicarea, fără nici un fel de comentarii⁷⁶. Constantin Handoca leagă momentul abdicării de o serie de nemulțumiri generate de faptul că nu a lăsat libertatea presei și nu a controlat finanțele⁷⁷. Per total, aprecierea domniei este pozitivă. „Fu un domn însemnat în toate privirile. El era ager și întreprinzător arătând, în toate ocaziunile că este un adevărat domn român cu iubire de țară și de binele supușilor. Se subliniază că Ruginoasa este un loc de pelerinaj pentru „toți adevărații Români.”⁷⁸

68. Familia Corvineștilor, deși a făcut onoare neamului său prin eroismul militar, totuși a produs și dezonoare „prin renegarea lor, fiind regi și protectori ai Ungurilor” (Florențiu, *Sumariu*, 1869, p. 30).

69. Aaron, *Idee repede*, I, 1835, p. 110.

70. Heliade-Rădulescu, *Prescurtare de istoria*, 1861, p. 131.

71. Xenopol, *Istoria românilor*, 1879, p. 50.

72. *Ibidem*, p. 51.

73. Manualele lui V.A. Urechia.

74. Ioan Heliade-Rădulescu ; M.C. Florențiu se oprește la 1848 și declară : „fiind epoca prezentă noi n-avem nici capacitatea de o tracta imparțial, nici buna cuviință ne-ar permite a vorbi de oameni ce încă viețuiesc...” (*Sumaru de istoria*, 1869, p. 68). Din 1879, manualul este continuat cu Alexandru Ioan Cuza și Carol I. Al.T. Puiu se oprește cu materia la Barbu Știrbei și Grigore Ghica.

75. Hrisoscoeu, *Elemente de istorie*, 1875, p. 159.

76. B. Drăgoșiescu comentează rece : „Atâtu cauzele câtu și consecințele acestei resturnări, le va judica și califica mai bine imparțiala posteritate” (*Extractu din istoria*, 1874, p. 75).

77. Handoca, *Prescurtare din istoria*, 1877, p. 67.

78. Hrisoscoeu, *Elemente de istorie*, 1875, p. 160.

*

Referitor la ceilalți domnitori, remarcăm procentul destul de mare deținut de Bogdan al III-lea, care astăzi în memoria colectivă figurează probabil doar ca o simplă siluetă din drama „Apus de Soare”. De fapt, lecțiile despre acest domn al Moldovei sunt de o factologie luxuriantă, asigurându-se astfel un număr mare de pagini.

Nu am inclus în tabel personajul istoric pe care noi astăzi îl numim Basarab I, deoarece problema acestuia este extrem de neclară în manuale, nu atât ca factologie, cât ca onomastică. Folosind ca element-martor conflictul cu regele Carol Robert, l-am depistat pe Basarab I sub denumirile : Mihail Basarab (5 cazuri în perioada 1859-1877)⁷⁹, Ioan I Basarab (3 cazuri, 1861, 1869, 1873)⁸⁰ și Alexandru I Basarab (2 cazuri, după 1875)⁸¹. O confuzie similară a autorilor de manuale întâlnim în ceea ce privește Moldova, unde în 5 manuale apare un personaj „Bogdan Dragoș”⁸², în timp ce personajul distinct Dragoș apare în 5 manuale⁸³, iar Bogdan doar în 2 manuale⁸⁴.

În ceea ce-l privește pe Carol I, în manualele studiate el apare după 1874⁸⁵, iar procentele cresc o dată cu trecerea timpului, pe măsură ce domnia sa devenea tot mai bogată în evenimente și semnificații.

*

La capătul acestui excurs se cuvin a fi făcute câteva concluzii mai generale.

Mai întâi, trebuie avut în vedere faptul că unificarea panteonului național și stabilirea simbolurilor ca elemente definitorii pentru identitatea unei națiuni nu se rezumă numai la manualele de istorie. Procesul educativ este continuu și mai ales gradat. Și cum totul începe de la abecedar, în 1870 este publicat la Botoșani un abecedar ilustrat⁸⁶, în care fiecare literă este reprezentată de un personaj istoric, reprodus după gravurile semnate

79. Este vorba de manualele aparținând lui : A.T. Laurian, V.A. Urechia, B. Drăgoșiescu, G. Hrisoscoaleu, Ct. Handoca.

80. Manualele aparținând lui Ion Heliade-Rădulescu, M.C. Florențiu, C. Moșescu. În ceea ce privește manualul lui M.C. Florențiu, începând cu ediția din 1879, autorul nu se mai ghidează după Heliade-Rădulescu, ci după Hasdeu, și atunci fostul Ioan Basarab devine Alexandru Basarab.

81. Manualele aparținând lui Al.T. Puiu și Gr. Cristescu.

82. Manualele aparținând lui V.A. Urechia, B. Drăgoșiescu, Al.T. Puiu, Gr. Cristescu, Ct. Handoca.

83. Manualele aparținând lui A.T. Laurian, I. Heliade-Rădulescu, G. Hrisoscoaleu, C. Moșescu, M.C. Florențiu.

84. Manualele aparținând lui A.T. Laurian și G. Hrisoscoaleu.

85. Handoca, *Prescurtare din istoria*, 1877, p. 67 (textul cuprinde 1,5 p, din care elevul află că domnul României manifestând „înțelepciune și bună-voință pentru prosperarea țării” și-a câștigat iubirea și respectul poporului român. „El este protejatorul instrucțiunii și instituțiilor de binefaceri, care prosperă sub părinteasca sa îngrijire. El guvernă țara în modul cel mai constituțional liberal”); Hrisoscoaleu, *Elemente de istorie*, 1875, p. 160 (mic text de 7 rânduri); Cristescu, *Manual de istoria*, 1877, p. 159; Ropala, *Elemente de istoria*, 1878, pp. 68-69, include și războiul pentru independență; Scurtescu, *Prescurtare din istoria*, 1878, p. 53 (mic text de 4 rânduri).

86. Ion V. Adrian, *Abecedar ilustrat pentru copii începători*, Botoșani, 1870, 74 p.

M.I. Șvefelberg. Eroii ce împodobesc manualul profesorului de istorie botoșănean⁸⁷ sunt: Alexandru cel Bun, Bogdan Dragoș, Constantin Brâncoveanu, Decebal, Elena Doamna, Gregorie Ghica, Hatmanul Arbore, Ioan Vodă cel Cumplit, Junele Ștefăniță VI cel Crud, Kuza Alexandru Ioan I, Logofătul Ioan Tăutu, Mihai V Bravul (eroul țării Muntenesci), Neogoe Basarab, Petru Rareș, Radu Negru, Ștefan cel Mare (eroul Moldovei), Traian, Vasile Lupu. Literelor fără personaj sunt reprezentate de imagini desprinse tot din universul istoric: Fortăreața Neamțul, ostaș roman din timpul lui Traian, un arcaș din oastea lui Ștefan cel Mare. Remarcăm preponderența istoriei Moldovei, 13 imagini fiind cu referire la aceasta și numai 4 la istoria Țării Românești. Această preferință provincială nu derivă numai din faptul că unii dintre marii domnitori ai Țării Românești (Mircea cel Bătrân, Matei Basarab) au trebuit să cedeze locul lui Mihai Viteazul, ci și din faptul că în cazul literelor pentru care nu exista o candidatură fermă din partea vreunui personaj istoric (de exemplu literelor f, j, l etc.) autorul recurge la artificii care privilegiază tot istoria Moldovei. Totodată, se cuvine semnalat faptul că strămoșii fondatori Traian și Decebal sunt singurele personaje care ar putea sugera vreo aluzie la teritoriile românești aflate în acel moment în afara hotarelor statului român. Abecedarul botoșănean se constituie astfel într-un martor al caracterului gradual al procesului de unificare a panteanelor provinciale într-o galerie de eroi istorici reprezentativă pentru întreaga națiune română.

Imagina impusă prin manualele de istorie asupra personajelor istorice românești este completată de cele care apar amintite la orele de citire și geografie. Cu această ocazie, elevului îi sunt oferite exemple de *eroi* demni de reținut și de urmat. În aceste manuale, personajele istorice sunt de obicei amintite în legătură cu diverse locuri sau monumente istorice. Uneori, autorii cărților de geografie simt că este nevoie fie să enumere domniile considerați a fi mai importanți⁸⁸, fie să-i clasifice, așa cum încearcă Iosif Genilie pentru domnitorii Țării Românești:

- prinți eroi: „Mircea Basarab, Țepeș, Dragul, Laiot, Mihai Viteazul”;
- domni patrioți buni și virtuoși: Radu cel Mare „îmbunătățitorul statului”; Neogoe Basarab „cel virtuos”; Pătrașcu cel Bun; Șerban Basarab; Matei Basarab „înțeleptul, carele întâiu a tradus scripturi și legi în limba românească”; Constantin Basarab „cel drept și blând”; Constantin Basarab Brâncoveanu „cel din urmă prinț pământean”; Grigore Ghica, Alexandru Ghica „prea bunul și zelosul nostru de acum regent⁸⁹”.

Personajele ce populează manualele de citire și geografie se înscriu, în linii mari, în șablonul trasat de manualele de istorie. Urmărind anexa nr. 7, remarcăm, dincolo de numărul mare de domnitori ce populează manualele de geografie și care ține de detalierea informației în cartea respectivă, concentrarea interesului în jurul câtorva personaje

87. Pentru mai multe informații referitoare la Ion V. Adrian, a se vedea: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 7.

88. „Românii au avut mai mulți domni mari”: Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul sau Bravul, Constantin Brâncoveanu (Nitzulescu, *Prescurtare de geografie*, 1873, p. 27); din ediția a II-a (1875) introduce și pe Vlad Țepeș.

89. Genilie, *Geografie istorică*, 1835, p. 221; fragmentul este preluat integral de manualele de geografie semnate de Dimitrie Gusti și apărute în Moldova.

istorice. Cele mai multe nominalizări le au *fondatorii*: Traian, căruia Decebal nu-i poate încă ține piept nici măcar în paginile manualelor; tandemul Radu-Negru și Dragoș/Bogdan-Dragoș (cei trei fondatori fiind personajele comune în manualele dinaintea Unirii); Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul.

Dintre personajele istorice amintite în manualele de citire se detașează: Traian, Decebal, Radu Negru Basarab, Bogdan-Dragoș, Dragoș, Iuga, Mircea Basarab, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Petru Rareș, Neagoe Basarab, Mihai Viteazul, Mateiu Basarab, Vasile Lupu, Constantin Cantemir, Constantin Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir, Grigore Ghica, Tudor Vladimirescu. Remarcăm faptul că din deцениul 8 manualele de citire cuprind lecții special dedicate istoriei, care nu sunt altceva decât biografii ale domnitorilor considerați reprezentativi.

Totodată, atât manualele de istorie, cât și abecedarele și celelalte cărți școlare erau dependente de nivelul „marii istoriografii”. Toate căutările, ezitățile și neîmplinirile acesteia din urmă se reflectă în structura și scriitura cărții școlare. Lacunele cunoașterii științifice din acea vreme, mai ales în ceea ce privește cronologia și factologia medievală, explică multe dintre erorile pe care noi astăzi putem repede să le îndreptăm.

La aceste limite pe care le putem numi obiective se adaugă cele ținând de opțiunile și preferințele autorilor de manuale. Astfel, galeria eroilor propuși de manuale este o lume fundamental masculină, în care, așa cum remarca pertinent Cristian Laville despre un cu totul alt spațiu spiritual, „fetele înțeleg că locul lor este în spatele cortinei, în liniște”⁹⁰. Cu timiditate și delicatețe își fac loc câteva personaje feminine, devotate, calde și foarte în umbra personajelor masculine: mama lui Ștefan cel Mare – care, însă, datorită legendei și apoi poeziei lui D. Bolintineanu⁹¹, are un statut puțin deosebit, fiind prezentă într-un număr mai mare de manuale⁹² –, soția lui Petru Rareș și Despina Doamna. Despina beneficiază și de o nominalizare în manualul de geografie al lui Constantin Gallin, care povestește episodul cu vânzarea bijuteriilor pentru ca Neagoe Basarab să poată termina mănăstirea de la Curtea de Argeș fără să mai supună țara la noi dări. Morala educativă nu se lasă așteptată prea mult: „Iată o inimă generoasă de o femeie Română!”⁹³.

90. Christian Laville, *L'enseignement de l'histoire et endoctrinement: où est l'antidote?*, în *Rapports I. Grandes thèmes et méthodologie, XVe Congrès International des sciences historiques*, București, 1980, p. 460.

91. Poezia este utilizată ca material ilustrativ de Al.T. Puiu, care include fragmente în suplimentul manualului său de istorie (pp. 110-111), și o regăsim mai ales în manualele de citire. Pentru pătrunderea legendei în spațiul literar, a se vedea: Laetitia Cartoian, *Legenda „Mama lui Ștefan cel Mare”. D. Cantemir, izvorul baladelor din secolul al XIX-lea*, Cercetări literare, 1943, V, pp. 65-98.

92. Melidon, *Prietenul tinereții*, 1856, p. 306; în geografii, la: Gallin, *Geografie*, 1872, p. 43; Popescu, *Geografie*, 1875, p. 74; în manualele de istorie: episodul apare amplu descris și la Albineț, care afirmă că mama lui Ștefan a dat dovadă de „curajul unei eroine mai presus de secul său” (Albineț, *Manual*, 1845, p. 108) și în manualele semnate de G. Hrisoscolev, Al.T. Puiu, Gr. Cristescu, E. Ropala, N. Scurtescu, A.D. Xenopol (amintește legenda și poezia lui Bolintineanu).

93. Gallin, *Geografie*, 1869, p. 49. În manualele de istorie, episodul apare la I. Heliade-Rădulescu, Al.T. Puiu, Gr. Cristescu, C. Handoca, 1877.

Pe de altă parte, dincolo de avatarurile adevărului istoric și de amănuntele specifice pentru fiecare dintre personajele propuse în manuale, se desprind câteva trăsături prin care voievozii din trecut erau chemați să corespundă cerințelor prezentului. Astfel, într-o epocă în care constituția era marea noutate a secolului, domnitorii „mari” erau mai ales buni legiuitori și administratori. Într-o epocă a reformelor și a modernizării instituționale, toți domnii trebuiau să se remarce prin așezămintele pe care le întemeiau. Într-o epocă în care se puneau bazele unei noi armate naționale și când se legifera serviciul militar obligatoriu, toți domnii trebuiau să fie și mari comandanți și luptători. Ce trebuiau să aducă aceste personaje în spiritualitatea românească? Răspunsul autorilor de manuale, uneori exprimat fățiș, alteori doar ghicit din subtext, este: determinarea pentru continuarea luptei pentru independență, ideea unității românești și atașamentul pentru reforme moderne.

După cum am arătat mai sus, perioada anilor 1859-1878 este cea în care se realizează unificarea panteonurilor provinciale într-o galerie națională de eroi tutelari. Desigur, de-a lungul timpului, această galerie a suferit modificări, unele personaje s-au adăugat iar altele s-au văzut eliminate sau și-au schimbat semnificația, dar cele mai multe au rămas așa cum au fost definite în anii 1859-1878. Iar măsura acestei continuități la nivelul discursului școlar și al culturii comune ar putea fi dată de o privire comparativă cu manualul de istorie folosit în școala primară din zilele noastre.